

ФОРМУВАННЯ ПОКЛИКАННЯ ЯК УМОВА ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність вивчення проблеми пошуку покликання людиною підкреслюється тим, що це питання розглядається фахівцями які належать до різних страт соціуму: журналісти, педагоги, філософи, соціологи, релігійні діячі, психологи, фахівці з профорієнтації та ін. Важливим є з'ясування змісту, а також теоретичного і практичного значення категорії "покликання" з погляду досліджуваної нами проблеми професійного самовизначення особистості. Вирішення проблеми пошуку особистістю свого покликання допомагає особистості долати психологічні бар'єри у професійному самовизначенні, тому що ситуація вибору професії стає більш усвідомленою.

Питання про покликання особистості здавна цікавить людей, які замислюються про своє життя. Дослідження категорії покликання ми знаходимо в працях соціологів, філософів (Г.С.Сковорода, 1973; М.Вебер, 1979; М. Лютер, 1995; Ю.В.Глазков, 1998; М.М.Ланін, 1994 та ін.), психологів (К.К.Платонов, 1984; Г.Крайг, 2000; Є.О. Клімов, 1994; Т.О.Ковеліна, 1994; Л.Г.Перетятко, 1991 та ін.), педагогів (Л.О.Грібова, 1986; Н.К. Степаненков, 1983 та ін.). Проте визначення поняття покликання в спеціальній літературі не є однозначним. Покликання це якість психіки, сутність якої до теперішнього часу остаточно нез'ясована. Про це свідчить відсутність визначення поняття покликання у фундаментальних енциклопедичних виданнях Ф.А.Брокгауза і І.А.Ефрона, у філософській і педагогічній енциклопедіях. У тлумачному словнику В.І.Даля наводяться приклади вживання слова "покликання", показані його стилістичні особливості. У словниках з психології згадується цей термін, але наведені там визначення занадто вузькі. Недостатньо висвітлюється тема покликання в підручниках з психології і педагогіки.

Щодо психологічних бар'єрів особистості, то враховуючи позиції авторів М.А.Подимова, Р.Х. Шакурова, Ф.Є.Василюка, Н.О.Загумених, О.О.Прохорова та ін., ми як робоче визначення цього поняття обираємо наступне. Психологічний бар'єр це психічний стан індивіда, який перешкоджає виконанню запланованої діяльності. Психологічний бар'єр це переживання, що з'являється в наслідок несприятливого передбачення результату чи процесу діяльності. Дане передбачення формується на основі взаємодії мотиваційних, когнітивних, емоційних та вольових регуляторів поведінки.

Взаємозв'язок покликання і психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості в доступній для нас спеціальній літературі не розглядався. Актуальність та недостатня розробленість даної наукової проблеми визначили мету нашого дослідження: дослідити психологічний зміст поняття "покликання" особистості, визначити особливості розвитку покликання в сучасній молоді та його зв'язок з психологічними бар'єрами в професійному самовизначенні особистості.

Завдання дослідження: 1/ дослідити понятійну сутність покликання особистості; 2/ розробити критерії оцінки рівня усвідомлення особистістю власного покликання; 3/ емпірично виявити рівень виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості; 4/ дослідити зв'язок між рівнем усвідомлення особистістю покликання і її психологічними бар'єрами.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз літератури. Тестування рівня усвідомлення покликання. Оцінка ступеня виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості за допомогою тестування. Використання методів математичної статистики, зокрема кореляційного аналізу. Вибірку випробуваних склали 60 студентів молодших курсів педагогічного університету. Ураховувалися їхні ретроспективні самооцінки щодо рівня розвитку свого покликання та психологічних бар'єрів на час закінчення середньої загальноосвітньої школи.

Згідно з першим завданням дослідження ми здійснили огляд досліджень з проблеми розвитку покликання особистості. Передусім, постає питання: "Покликання це якість психіки, спонукання, чи властивість особистості?". Як повідомляє етимологічний словник, спочатку слово "покликання" мало релігійний сенс як "заклик бога до людей", потім поступово стало таким, що доповнює поняття "професія". В.І.Даль у "Тлумачному словнику" характеризує "покликання" як природну прихильність, схильність, призначення, приречення [5]. Таким чином, одним з головних якостей людей, що вступили у сферу професійної діяльності варто вважати покликання. Покликання: 1) схильність до якої-небудь справи, професії; 2) життєва справа, призначення. Таке тлумачення можна знайти у словнику С.І. Ожегова [10]. У психологічному словнику під загальною редакцією А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського [7] покликання визначається як схильність або потяг до якоїсь професії, які супроводжує переконання в тому, що необхідні природні дані для неї є.

Питання про покликання особистості здавна цікавить людей, що замислюються про своє життя. Думки сконцентровані щодо поняття покликання ми знаходимо у висловах великих людей. Зокрема, Вольтер зазначав: "Не буває великих справ без великих перешкод" [3].

У плані пошуку особистістю свого покликання можна навести висловлення геніального німецького поета Й.В.Гете: "Як пізнати самого себе? Аж ніяк не спогляданням, а діянням. Спробуй виконати свій обов'язок, і одразу ж дізнаєшся, чого ти вартий. У чому ж полягає твій обов'язок? У дотриманні вимог дня" [4].

Як свідчить аналіз сучасної літератури (І.П.Манюха, М. Вебер, К.Д.Ушинський, К.Юнг, Г.Скотт, Є.О. Клімов, К.К. Платонов та ін.) проблема пошуку покликання виступає як проблема професійного самовизначення особистості, її визначення себе в житті.

Розглянемо позиції окремих авторів щодо природи покликання особистості. Поняття покликання у словнику К.К. Платонова [11] визначається як властивість особистості, що формується на основі інтересу до певної діяльності, прагнення виконувати її та прояву здатності до неї. Діяльність за покликанням, крім зовнішнього результату, дає й внутрішній – почуття задоволення результатом і самим процесом діяльності за покликанням. Покликання взаємодіє із професійним самовизначенням особистості. Розрізняють потенційне й актуальне покликання [11, - с. 101]. У такий спосіб К.К. Платонов вважає, що покликання це властивість особистості, в основі якої лежать інтереси, схильності й здатності особистості. Це дає можливість нам розглядати покликання як складну властивість особистості, що має свою структуру. Так, покликання суб'єкта до тієї або іншої діяльності буде мати наступну структуру: а) інтерес до діяльності; б) схильність до діяльності; в) здатність до діяльності. Напрошується порівняння даної структури зі структурою психологічної

готовності особистості до діяльності.

У психологічному словнику за редакцією В.І. Войтко поняття покликання трактується як життєве призначення і спрямування людини, що надає доцільності, осмисленості і перспективності її діяльності [12]. Тобто з одного боку покликання це зовнішнє явище – призначення, вид діяльності, професія. З іншого боку це спрямування особистості. Зокрема, психологічна серцевина покликання — головна мета, яка збігається з сенсом життя особи. Крім того В.І. Войтко стверджує, що усвідомлення покликання передбачає розвинуту самосвідомість і культуру самоаналізу: осмислення своїх потреб, формування соціально значущих цілей, визначення конкретних шляхів ціле реалізації [12]. Тобто є певні вимоги до рівня розвитку особистості, зокрема до її самосвідомості, відповідність яким дозволяє особі усвідомити своє покликання. Щоб усвідомити своє покликання особистість повинна визначитися щодо сенсу і головної мети свого життя.

Отже, людина за все життя може так і не пізнати свого покликання, принаймні справжнього покликання. В.І. Войтко зазначає, що світоглядним оформленням покликання індивіда є його життєва програма, засобом практичної реалізації — його життєві плани. Отже, роблячи підсумок щодо проблеми пошуку покликання, спираючись на визначення В.І.Войтко, можна сказати, що питання покликання постає у зв'язку з професійним самовизначенням особистості. Передбачає усвідомлення особою сенсу і головної мети свого життя і відповідно до цього розроблені життєві програми, плани. Це можливо за умов таких факторів: а) достатній розвиток самосвідомості особистості; б) наявність певної підготовки, психологічної обізнаності; в) допомога консультанта психолога.

Український мислитель Г.С.Сковорода (1722-1794) торкаючись проблеми покликання приділяв велику увагу самопізнанню вказував, що людина, відкидаючи в результаті самопізнання несправжнє у своїй природі, усвідомлює свої здатності, звертає їх до "спорідненої діяльності". У правильному виявленні свого покликання, пов'язаного зі спорідненою діяльністю, із працьовитістю, людина знаходить своє щастя [13]. У цілому Г.С. Сковорода вбачає в змістові поняття "покликання" – здатність до тієї або іншої діяльності, і призиває людину виявляти їх і застосовувати до відповідної діяльності.

У книзі "Основи психології" [8] І.П. Манюха торкається питання про життєве покликання в розділі "Життєвий поклик, акме, вичерпність" [8, с.336-341]. Автор зазначає, що людина взаємозалежна з навколишнім світом. Людина розуміє, що треба, щось у цьому житті зробити, і вона має можливість вибрати, що саме робити й робить це. Цей вибір і повинен стати його покликанням. Покликання до соціально корисної діяльності це не обов'язково професія. Це може бути й соціальне діяння або духовна творчість, що на даний момент не визнається самостійною професійною діяльністю.

Проблема покликання особистості розглядається психологами в контексті питання про життєвий шлях людини. Зокрема Ш. Бюлер зазначала, що чим зрозумілішим є для людини її покликання тим вірогіднішим є саме здійснення [1]. Самоздійснення визначається автором як результат життєвого шляху, коли цінності й цілі, до яких прагнула людина усвідомлено або несвідомо, одержали адекватну реалізацію.

Є.О.Климов вважає, що покликання це вищий рівень професійної придатності [6].

Видатний німецький соціолог М. Вебер зазначав, що покликання людини є виконання професійного обов'язку. Здібності вказують де саме людина може реалізуватися, знайти себе, а отже й принести найбільшу користь у трудовій професійній діяльності [2].

Здебільшого психологи намагаються уникати поняття покликання, використовуючи йому на заміну такі як професійна придатність (К.М.Гуревич, 1970), професійна спрямованість (Є.М.Павлутенков, 1983), інтереси (С.П.Крягжде, 1981), схильності (Є.О. Климов, 1984) тощо.

Аналіз позицій розглянутих авторів щодо змісту поняття покликання показав, що дане поняття пов'язане зі спрямованістю та здібностями особистості.

Враховуючи різні точки зору щодо поняття покликання за робоче визначення ми обираємо наступне.

Покликання це властивість особистості, що характеризує її можливості до продуктивної діяльності яка є внеском у розвиток цивілізації. Покликання як складне психічне явище відбиває індивідуальні особливості спрямованості та здібностей особистості. Покликання переживається суб'єктом як відчуття своєї призначеності до певної діяльності. Рівень розвитку покликання особистості визначається рівнем усвідомлення нею свого покликання та наявністю необхідної мотивації та здібностей. Високий рівень усвідомлення виявляється у визначеності життєвих планів, близьких та перспективних цілей діяльності. На кожному віковому етапі людини можна виділити критерії оцінки розвитку покликання і відповідно методи оптимізації цього процесу.

З'ясування теоретичних підвалин проблеми, що розробляється дозволило нам обрати адекватні методи для проведення емпіричної частини дослідження.

Процедура дослідження розпочиналася з колективної бесіди, спрямованої на актуалізацію потреби випробовуваних до усвідомлення перебігу свого професійного самовизначення.

Психологічні бар'єри особистості досліджувалися за допомогою тест-опитувальника для оцінки типу й ступеня виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості [9]. Даний тест має вступні зауваження.

Психологічний бар'єр - це переживання, що заважає виконати задумане. Професійне самовизначення це вибір професії, а також навчального закладу, спеціалізації під час навчання професії, пріоритетів у кар'єрі й ін. Психологічні бар'єри затримують, деформують професійне самовизначення особистості.

В інструкції до тесту випробовуваним було запропоновано: "Уявіть ситуацію професійного самовизначення, що ви переживали. Відповідайте, користуючись шкалою оцінок, наскільки сильно заважали вам у професійному самовизначенні психологічні бар'єри, наведені в листі питань". Шкала оцінок: 0 – не заважають; 1 – трохи заважають; 2 – заважають; 3 – сильно заважають. Лист питань містить 20 тверджень.

Обробка результатів проводиться шляхом підсумовування балів. Підраховується загальний бал виразності психологічних бар'єрів. Крім цього, аналізуються кожний бар'єр окремо залежно від виставленого йому бала. При аналізі результатів самооцінки варто мати на увазі, що загальний підсумковий показник ступеня виразності психологічних бар'єрів може перебувати в діапазоні від 0 до 60. При цьому, чим вищий підсумковий показник, тим вища ступінь виразності психологічних бар'єрів. При інтерпретації показників можна використовувати наступні орієнтовні оцінки рівня виразності психологічних бар'єрів: до 23 балів - низький, 24-33 бала - середній, 34 і більше - високий.

Даний тест-опитувальник дозволяє виявити типи психологічних бар'єрів (мотиваційний, когнітивний, емоційний,

вольовий) у професійному самовизначенні особистості. При математичній обробці всі ключі з набраними балами складаються по кожному типу бар'єра окремо, і знаходиться відсоток від максимально можливої суми балів для того або іншого типу бар'єра.

Тестування з метою виявлення рівня виразності психологічних бар'єрів під час професійного самовизначення особистості засвідчило наявність певних розбіжностей за даним показником. Індивідуальні показники рівня виразності бар'єрів у випробуваних коливається в межах від 18 до 54 балів. Середній значення складає 32,2 балів; $\square = 7,4$. При цьому на першому рівні (Див. рис. 1) де інтенсивність переживання бар'єрів дуже висока зафіксовано 5 випробуваних, на другому (високий) – 28 випробуваних, на третьому (середній) – 24 і на четвертому (низький) – 2.

Рівень розвитку покликання випробуваних вивчався за допомогою анкетування. Під час розробки анкети ми враховували на те, що високий рівень розвитку покликання особистості виявляє себе усвідомленням своїх інтересів, схильностей, здібностей, сенсу та мети життя, а також сфери діяльності для реалізації свого потенціалу. Анкета для визначення рівня розвитку покликання особистості являє собою варіант інтуїтивно-оціночної шкали. Анкета містить у собі десять пар тверджень. Наприклад, "я не знаю свої професійні схильності" – "я знаю свої професійні схильності"; "у мене немає відчуття покликання до певної діяльності, професії" – "у мене є відчуття покликання до певної діяльності, професії" тощо. В залежності від наближення випробовуваного у своєму виборі до того чи іншого варіанту протилежних тверджень виставляється оцінка. "1" бал у випадку коли обирається твердження, що свідчить про недостатність розвитку покликання випробовуваного; "5" балів – свідчить про високий рівень розвитку покликання. Бали "2", "3", "4" є проміжними під час оцінки рівня розвитку покликання особистості. Кількісна обробка матеріалів анкетування передбачала підрахування суми балів кожного випробовуваного, та визначення рівня розвитку покликання у відсотковому значенні по відношенню до максимально можливої суми балом за даною анкетною, що дорівнює 50. У подальшому визначалося середнє значення (в %) рівня розвитку покликання для даної вибірки випробуваних.

Індивідуальні показники рівня розвитку покликання у випробовуваних (Див. рис. 1) коливається в межах від 34% до 88%. Розподіл випробовуваних в залежності від рівня розвитку покликання наступний: на першому рівні (максимально високий рівень розвитку покликання) не зафіксовано жодного випробовуваного, на другому – 7, на третьому – 22, на четвертому – 31. Середнє значення розвитку покликання складає – 81%.

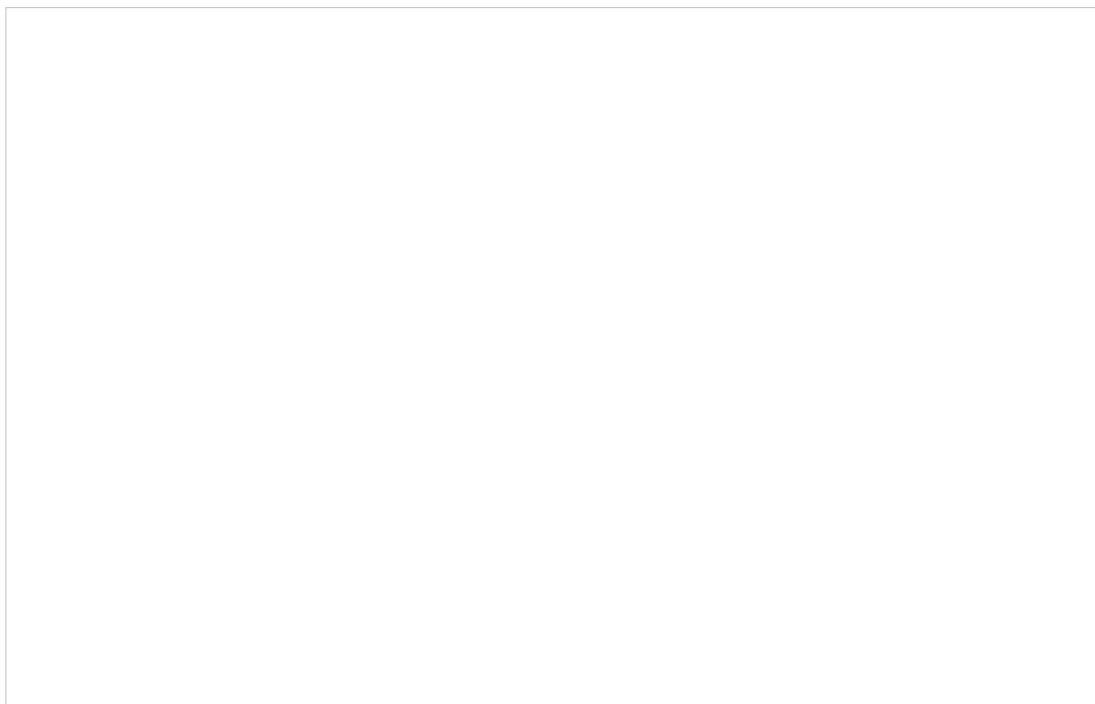

Рис. 1. Розподіл показників виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості та розвитку покликання.

Умовні позначення: Р 1 – психологічні бар'єри; Р 2 – покликання.

Результати вивчення залежності рівня розвитку покликання випробуваних з проявом у них психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні були отримані під час проведення кореляційного аналізу між показниками сформованості покликання й виразністю психологічних бар'єрів. Результати кореляційного аналізу дозволили нам встановити обернену залежність між розвитком покликання і виразністю психологічних бар'єрів ($r = - 0,28$; $p < 0,05$). Тобто високий рівень сформованості покликання зумовлює процес нівелювання психологічних бар'єрів професійного самовизначення особистості. Та навпаки високий рівень прояву психологічних бар'єрів негативно позначається на розвитку її покликання.

Отримані результати дали нам змогу визначити напрямки сприяння формуванню покликання та подолання психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості. Доцільно профорієнтаційну виховну роботу з молоддю спрямовувати на усвідомлення ними покликання, у той же час за допомогою перетворень в особистості молодшої людини підвищувати її можливості до подолання психологічних бар'єрів професійного самовизначення. Робота в цих двох напрямках дозволить забезпечити оптимальний варіант професійного самовизначення особистості.

Кількісні та якісні результати дослідження вказують на те, що усвідомлення особистістю свого покликання сприяє подоланню психологічних бар'єрів під час вибору професії.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1. Покликання це спрямованість, обумовлена сукупність здібностей. Виявлення спрямованості можливо по урахуванні взаємозалежних з ними здібностями особистості. Здібності й схильності формуючись, поступово обумовлюють, формування покликання, що виявляється у схильності людини до певної діяльності.

2. Усвідомлення особистістю свого покликання сприяє подоланню психологічних бар'єрів під час вибору професії. Визначено статистично значущу обернену залежність між рівнем розвитку покликання і виразністю психологічних

бар'єрів у професійному самовизначенні особистості ($r = -0.28$; $p < 0.05$).

3. Доцільно виховну роботу з молоддю спрямовувати на формування покликання, у той же час за допомогою перетворень в особистості молодшої людини підвищувати її можливості до подолання психологічних бар'єрів професійного самовизначення. Робота в цих двох напрямках дозволить забезпечити оптимальний варіант професійного самовизначення особистості.

Подальші перспективи дослідження вбачаються в розгляді особливостей формування покликання особистості в різні вікові періоди та якісному аналізі змісту психологічних бар'єрів під час вибору професії. Отримані дані можуть бути використані в проведенні профорієнтаційної роботи з молоддю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлер Шарлота. Жизненный путь человека как проблема психологии / Бюлер Шарлота. // Вопросы психологии. – 1980. – № 1.
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Судьба искусства и культуры в западноевропейской мысли XX в. – М., 1979.
3. Вольтер. Собрание сочинений: в 3 т. / Б.Т. Грибанов (ред.). – М. : ЗАО "РИК Русанова"; ООО Издательство "Литература"; Сигма-Пресс, 1998. – (Библиотека классики). – Т. 3 : Статьи, памфлеты. Избранные письма.
4. Гете Й.В. Выбранные творения / Й.В. Гете. – К. : Юніверс, 1999.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М. : Госиздат, 1956. – Т. 3.
6. Климов Е.А. Как выбирать профессию: кн. для учащихся ст. классов сред. шк. / Е.А. Климов. – 2-е изд., и дораб. – М. : Просвещение, 1990.
7. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; [под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985.
8. Маноха І.П. Професійний потенціал особистості: досвід онтологічного дослідження: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / І.П. Маноха. — К., 1993.
9. Массанов А.В. Діагностика психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості / А.В. Массанов // Зб. наукових праць "Актуальні проблеми практичної психології". – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2006.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 10-е, стереотип / С.И. Ожегов [под ред. Н.Ю. Шведовой]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1973.
11. Платонов К.К. Краткий психологический словарь системы психологических понятий: учеб. пособие для заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Висш. шк., 1984.
12. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982.
13. Сковорода Г.С. Собрание сочинений / Г.С. Сковорода [в 2 томах]. – М., 1973.

Подано до редакції 02.11.09

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається зміст понять покликання й психологічний бар'єр у контексті професійного самовизначення особистості. Досліджується зв'язок між рівнем усвідомлення особистістю свого покликання і її здатністю переборювати психологічні бар'єри в професійному самовизначенні.

Ключові слова: покликання особистості, психологічний бар'єр, професійне самовизначення.

А.В. Массанов

ФОРМИРОВАНИЕ ПРИЗВАНИЯ КАК УСЛОВИЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ БАРЬЕРОВ ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается содержание понятий призвание и психологический барьер в контексте профессионального самоопределения личности. Исследуется связь между уровнем осознания личностью своего призвания и её способностью преодолевать психологические барьеры в профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: призвание личности, психологический барьер, профессиональное самоопределение.

O.V. Massanov

FORMING VOCATION AS A CONDITION OF OVERCOMING PERSONAL PSYCHOLOGICAL BARRIERS SUMMARY

The article analyzes the contents of such concepts as "vocation" and "psychological barrier" in the context of professional self-determination of person. The author investigates the link between the level of personal realization of vocation and ability to overcome psychological barriers in professional self-determination.

Keywords: personal vocation, psychological barrier, professional self-determination.
